

*Солдатова Л. П.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Київського університету імені Бориса Грінченка*

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «МОВА» У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЛУЇ ТРОЛЛЕ ЄЛЬМСЛЕВА

Анотація. У статті розглядаються проблеми лінгвістичної термінології. Об'єктом дослідження є сутність поняття «мова» в наукових працях Луї Тролле Єльмслева, данського лінгвіста, одного із засновників Копенгагенського лінгвістичного гуртка (Копенгагенська школа структурної лінгвістики) та глосематики.

Датський лінгвіст приділив багато уваги розгляду поняття «мова» з різних точок зору та позицій.

Він розкрив багатогранність та неоднозначність цього наукового поняття, але обмежився тільки виділенням часткових, а інколи абстрактних ознак, без окреслення чітких меж та визначення функціональної сутності поняття «мова» у житті людини та суспільства.

Він показав важливість та ряд особливостей, але не синтезував своєї однозначної узагальненої дефініції, яка б могла відобразити складність та необхідність цього поняття.

У статті були проведені дослідження та аналіз наукових праць мовознавця з метою виявлення та систематизації його особистого розуміння сутності поняття «мова» за суттєвими та стрижневими значеннями (істотними групами) змісту поняття.

Для дослідження було використано тлумачну формулу змісту поняття. За суттєвими ознаками визначено основні елементи характеристичної структури.

Інформаційно-кореляційний аналіз сутності поняття «мова» був проведений на базі створеної тлумачної формули змісту поняття та виявлених елементів характеристичної структури. Це було зроблено з метою виявлення наявності або відсутності кореляції інформації по суті для визначення значень.

Відповідно до отриманих результатів проведеного аналізу наукових праць Л. Єльмслева за структурою тлумачної формули змісту поняття були виділені, розмежовані та сформовано 12 стрижневих значень.

В результаті була синтезована узагальнена й однозначна дефініція поняття «мова» в особистому розумінні Луї Тролле Єльмслева.

Ключові слова: мова, тлумачна формула змісту поняття, інформаційно-кореляційний аналіз, поняття.

Постановка проблеми. Поняття «мова» – одне із найбільш поширених інтернаціоналізованих понять у всіх соціумах.

Ця стаття є складовою частиною дослідження в історичному аспекті та виявленні змін у підходах до розуміння сутності поняття «мова», пов'язані з цим проблеми є актуальними і мають теоретичне, методологічне та практичне значення для вивчення еволюції, динаміки та тенденцій майбутнього розвитку в існуючих умовах буття, просторі та часі. Результати таких досліджень можуть бути використані у філософії мови,

теоретичній лінгвістиці та культурології, для загальної уніфікації (приведення до одноманітної системи або форми) термінології, при розробці курсів з методології гуманітарного знання,

Актуальність даного дослідження мотивована науковою потребою ґрунтовного дослідження структурних та змістовних зв'язків та потреби у синтезі однозначного поняття «мова».

Ця стаття базується на результатах наукових праць професора Луї Тролле Єльмслева (1899-1965), данського мовознавця, одного з засновників Данської школи структурної лінгвістики та автора глосематики, і є складовою вирішення проблеми однозначного та повного тлумачення сутності поняття «мова» в історичному аспекті для подальшого прогнозування розвитку та існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми показав, що науковий інтерес у дослідників (Алпатов В. М., Звєгінцев В. А., Кочерган М. П., М. М. Гухман, В. М. Ярцева та ін.) викликала глосематика, як лінгвістична течія структуралізму, засновником якої був Л. Єльмслев. Але аналіз сутності поняття «мова» з метою синтезу однозначної дефініції «мова» в наукових працях цього мовознавця залишився поза увагою.

Мета статті – синтезувати дефініцію поняття «мова» на основі наукових праць Л. Єльмслева (використовуючи загальнонаукові поняття-категорії).

Завдання статті:

– провести аналітичний аналіз наукових праць Л. Єльмслева з метою виявлення та угрупованням стрижневих значень (сміслових груп) поняття «мова» в його особистісному розумінні;

– провести інформаційно-кореляційний аналіз (ІКА) порівнювальних значень поняття «мова»;

– синтезувати дефініцію поняття «мова» за результатами досліджень.

Наукова новизна дослідження полягає у проведенні аналізу за структурою тлумачної формули змісту поняття (ТФЗП) [1, с.32–40], виділення структурних та змістовних зв'язків, синтез за результатами наукових праць Л. Єльмслева узагальненої повної та однозначної дефініції поняття «мова».

Виклад основного матеріалу.

Діяльність Луї Тролле Єльмслева (1899-1965) припадає на перетин 4 та 5 етапів за періодизацією історії мовознавства [2, с. 20–25]. Він був автором глосематики, теорія якої за мету ставила дослідження мови за допомогою суто лінгвістичних понять, побудову теорії мови як логіко-математичного обчислення. побудову простої та несуперечливої теорії, що застосовується до будь-якої мови та ін., але логічної, несуперечливої та однозначної дефініції сутності самого поняття «мова» не запропонував.

Мовознавець у своїй статті «Мова і мовлення», присвяченій цьому питанню, зазначав, що поняття «мова» допускає кілька тлумачень [3, с. 57].

Розглядаючи поняття «мова» під різними кутами та з різних позицій, Єльмслев Л. виявив багатоплановість цього поняття, але при цьому можна відмітити недостатню чіткість дефініцій мовознавця. Виникає потреба виявити стрижневі значення поняття «мова» в особистісному розумінні Л. Єльмслева та синтезувати узагальнену дефініцію за структурою ТФЗП.

Тлумачна формула змісту поняття «мова»:

1. Опис поняття, категорії на досягнутому рівні знань:

1.1. Опис поняття, категорії за результатами аналізу попереднього знання, яке стосувалося цього поняття.

1.2. Виявлення буття поняття, явища його сутності (систематизовані та узагальнені дефініції (трактування) поняття в аналізованій період, яке стосувалося цього поняття):

1.2.1. Соціальне явище (функціонування человека і людей в среде существованія – соціуме):

1.2.1.1. Основа: «... первинна і найнеобхідніша основа людського суспільства» [4];

1.2.1.2. Заснування: «надіндивідуальне соціальне заснування» [4];

1.2.1.3. Опора: «необхідна опора людської особистості, притулок людини у години самотності» [4].

1.2.2. Джерело Образів інформації (абстрактної, квазіреальної, ірреальної, алегоричної, категоріальної): «Мова невіддільна від людини та йде за нею у всіх її діях» [4].

1.2.3. Феномен людської культури у свідомості суб'єкта незалежно від часу та простору:

1.2.3.1. Код життя людей у соціумі (формування, збереження, відображення та відтворення): «Мова настільки глибоко пустила коріння в особистість, сім'ю, націю, людство і саме життя, що ми іноді не можемо утриматися від питання, чи не є мова не просто відображенням, але їх втіленням, тим насінням, з якого вони виростили» [4];

1.2.3.2. Духовний і культурний коди нації: «Це багатство пам'яті, успадковане особистістю і племенем, свідомість, яка не спить, яка нагадує та застерігає» [4].

1.2.4. Засіб для автентичного кодування і передачі інформації:

1.2.4.1. Засіб відображення розумових процесів функціонування мозку людини у суб'єкт-суб'єктних відносинах: «... мінливість людської психіки та сталість думки; першу – у розвитку та вибагливих змінах мови, останнє – у її знаках» [4];

1.2.4.2. Засіб наукового вивчення та пізнання: «...засобом трансцендентного мовознавства (у власному та етимологічному сенсі слова трансцендентний)» [4].

Вчений робить висновок, що мова є «... не метою, а засобом: засобом пізнання, основний об'єкт якого лежить поза самою мовою» [4];

1.2.4.3. Засіб пізнання комунікативних процесів, тобто «...пізнання історичних та доісторичних соціальних умов та контактів між народами, тобто знання, здобуте за допомогою мови як засобу» [4], «... вивчення мови та її пам'яток є засіб пізнання літературних явищ та історичних подій» [4] в різних часових та просторових координатах.

1.2.5. Інструмент, «... з якого людина формує думку і почуття, настрої, бажання, волю і діяльність, інструмент, яким людина впливає на інших людей, а інші впливають неї» [4] засо-

бом відображення комунікативних, відображаючих, розумових та психофізіологічних процесів, що відбуваються у свідомості людини для забезпечення її комунікації та існування у соціумі.

1.2.6. Реально існуюча самодостатня монолітна структура, створена процесом мислення у людських суб'єктивних свідомостях: мова не є простим поєднанням взаємозалежних елементів, тому «Лінгвістика має спробувати охопити мову не як конгломерат позамовних (тобто фізичних, фізіологічних, психологічних, логічних, соціологічних) явищ, але як самодостатнє ціле, структуру sui generis» [4].

1.2.7. Динамічне та схильне до принципів розвитку явище об'єктивного світу в людських свідомостях, яке «... коливається і змінюється» [4].

1.2.8. Норма (правило або розпорядження, що діє у певній соціальній сфері та потребує свого виконання): загальноприйняте вживання носіями даної мови мовних одиниць, що визначається в певній соціальній реальності: «...сукупність навичок, прийнятих у даному соціальному колективі та визначених фактах, що спостерігаються маніфестацією» [3, с. 57]. У зазначеному плані мова є узусом.

Л. Єльмслев визначав синтагматичні відносини підпорядковувани логічній кон'юнкції (стосунки реляції за принципом «і – і»), тобто мовлення, а парадигматичні відносини підпорядковувани логічній диз'юнкції (стосунки кореляції за принципом «або – або»), тобто мова як система.

1.2.9. Система, яка існує в образах системи знаків та відносин між знаками у структурі мозку людини, що має свої закони функціонування та тенденції, яка здатна до розвитку:

1.2.9.1. Семіотична система. Л. Єльмслев розглядав «мову» як окремий випадок семіотичних систем: «Практично мова є семіотика» [5], завдання якої вивчення властивостей знаків та знакових систем в природних та штучних мовах;

1.2.9.2. «Система «знаків» [6];

1.2.9.3. Знакова система: «Мова за своєю метою – насамперед знакова система» [6];

1.2.9.4. Система фігур. Данський мовознавець вважав, що мови «...незможні описуватися як суто знакові системи» та робить висновок, що мова це «...системи фігур, які можуть бути використані для побудови знаків» [6].

Мова, як «...стійке утворення, використовується як ключ до системи людської думки, до природи людської психіки» [4], для автентичного формування, кодування, зберігання та передача інформації в людському суспільстві і «...завжди має бути готова до утворення нових знаків, нових слів або нових коренів» [6].

1.2.10. Форма:

1.2.10.1. Чиста [7, с.47];

1.2.10.2. Матеріальна, «що визначається в цій соціальній реальності, але незалежно від деталей маніфестації» [7, с. 48] з цієї точки зору «мова» – правило або розпорядження, що діє у певній соціальній сфері та потребує свого виконання, тобто норма.

1.2.11. Креативний процес смислоутворення (тлумачення, розуміння, осмислення), який має результат. При натуралістичному (біологічному) підході мова розглядається як послідовність звуків та виразних жестів, доступних точному фізичному та фізіологічному опису та діючих як знаки для явищ свідомості» [4].

Така властивість мови, на думку мовознавця, «обумовлена необмеженою можливістю утворення знаків та дуже вільними правилами утворення одиниць великої протяжності (речення тощо)» [4].

1.2.12. Схема, мова як «схема взаємних співвідношень» [8, с. 53].

У своїх працях мовознавець пише про багатофункціональність мови визнає семіологічну (знакову), експресивну функцію, та інші функції [4].

Детально проаналізувавши погляди мовознавця був виділений ряд функцій:

2. Виявлення функціональної сутності поняття «мова»:

2.1. Семіологічна (знакова) функція (властивості знаків та знакових систем у людському суспільстві або у самій людині).

Спосіб формування інформації: «побудова знака з обмеженої кількості фігур» [6], «завдяки їх новим і новим розташуванням може бути побудований леґіон знаків» [6], «утворенню нових знаків, нових слів або нових коренів»; спосіб передачі інформації: «мова має бути зручною у користуванні, практичною у засвоєнні та вживанні» [6] для аутентичного формування, кодування, зберігання та передачі інформації в людському суспільстві.

2.2. Експресивна функція, «...завдяки їй виражається стан того, хто говорить (у тому числі й емоційний). формує думку та почуття, настрої, бажання, волю та діяльність» [4].

2.3. Комунікативна функція, «...задовольнити вимоги спілкування в будь-якій ситуації» [5] у внутрішньосупільних та міжсупільних комунікативних інформаційних процесах.

2.4. Соціальна функція, взаємодія людей у соціумі у суб'єкт-суб'єктних відносинах, можливість «відкрити дорогу як розуміння стилю особистості, і до подій життя минулих поколінь» і «служить для характеристики нації» [4].

2.5. Функція репрезентативна, елемент інформаційного обміну: «Мова невіддільна від людини і супроводжує у всіх її діях» [4], використовується для дослідження загальних закономірностей формування інформації через категорії діалектики: «на мову нині дивляться як на ключову позицію, яка відкриває перспективи у багатьох напрямках» [4]; перетворення стану дійсності у інший стан засобом подій: «...використовується як ключ до системи людської думки, до природи людської психіки» [4], «Вона глибоко пов'язана із людським розумом» [4].

За створеною ТФЗП було проведено ІКА сутності поняття «мова» з метою виявлення наявності або відсутності кореляції інформації по суті для визначення стрижневих значень.

Таблиця 1

Знак П означає наявність кореляції інформації по суті

1.2. Виявлення буття поняття, явища його сутності (систематизовані та узагальнені дефініції (трактування) поняття в аналізованій період, яке стосувалося цього поняття):					
1.2.1. Соціальне явище			1.2.2. Джерело Образів інформації	1.2.3. Феномен людської культури	
1.2.1.1. Основа	1.2.1.2. Заснування	1.2.1.3. Опора		1.2.3.1. Код життя	1.2.3.2. Духовний і культурний коди
1.2.1.1.П 1.2.1.2.П 1.2.1.3.	1.2.1.1.П 1.2.1.2.П 1.2.1.3.	1.2.1.1.П 1.2.1.2.П 1.2.1.3.	1.2.2. П 1.2.2.	1.2.3.1.П 1.2.3.2.	1.2.3.1.П 1.2.3.2.
1.2. Виявлення буття поняття, явища його сутності (систематизовані та узагальнені дефініції (трактування) поняття в аналізованій період, яке стосувалося цього поняття):					
1.2.4. Засіб			1.2.5. Інструмент	1.2.6. Самодостатня монологічна структура	
1.2.4.1. Засіб відображення	1.2.4.2. Засіб наукового вивчення	1.2.4.3. Засіб пізнання комунікативних процесів		1.2.5.П1.2.5.	1.2.6.П1.2.6.
1.2.4.П1.2.4.	1.2.4.2.П1.2.4.3.	1.2.4.2.П1.2.4.3.	1.2.5.П1.2.5.	1.2.6.П1.2.6.	
1.2. Виявлення буття поняття, явища його сутності (систематизовані та узагальнені дефініції (трактування) поняття в аналізованій період, яке стосувалося цього поняття):					
1.2.7. Явище об'єктивного світу	1.2.8. Норма	1.2.9. Система			
		1.2.9.1. Семіотична система	1.2.9.2. «Система «знаків»	1.2.9.3. Знакова система	1.2.9.4. Система фігур
1.2.7.П1.2.7.	1.2.8.П1.2.8.	1.2.9.1.П 1.2.9.2.П 1.2.9.3.П 1.2.9.4.	1.2.9.1.П 1.2.9.2.П 1.2.9.3.П 1.2.9.4.	1.2.9.1.П 1.2.9.2.П 1.2.9.3.П 1.2.9.4.	1.2.9.1.П 1.2.9.2.П 1.2.9.3.П 1.2.9.4.
1.2. Виявлення буття поняття, явища його сутності (систематизовані та узагальнені дефініції (трактування) поняття в аналізованій період, яке стосувалося цього поняття):					
1.2.10. Форма			1.2.11. Креативний процес смислоутворення	1.2.12. Схема	
1.2.10.1. Чиста	1.2.10.1. Матеріальна			1.2.12.П 1.2.12.	
1.2.10.1.П 1.2.10.1.	1.2.10.1.П 1.2.10.1.		1.2.11.П1.2.11.		1.2.12.П 1.2.12.

Таблиця 2

Застосування ІКА порівнювальних значень поняття «мова» за позицією порівняння «Виявлення функціональної сутності поняття»

Виявлення функціональної сутності поняття				
2.1. Семіологічна (знакова) функція	2.2. Експресивна функція	2.3. Комунікативна функція	2.4. Соціальна функція	2.5. Функція репрезентативна
2.1.П2.1.	2.2.П2.2.	2.3.П2.3.	2.4.П2.4.	2.5.П2.5.

Застосування ІКА порівнювальних значень поняття «мова» за позицією порівняння «Виявлення буття поняття, явища його сутності (систематизовані та узагальнені дефініції (трактування) поняття в аналізованій період, яке стосувалося цього поняття)».

Відповідно до отриманих результатів проведеного аналізу наукових праць Л. Ельмслєва за структурою ТФЗП були виділено, розмежовано основні значення та сформовано 12 стрижневих значень поняття «мова», загальнену й однозначну дефініцію в особистому розумінні Луї Тролле Ельмслєва було синтезовано.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку.

За результатами проведеного аналізу можемо зробити висновок, що Луї Тролле Ельмслєв виділяє **12 стрижневих значень** та **5 функцій** поняття, розуміє поняття «мова» як **соціальне явище**: первинна та необхідна **основа**, заснування та **опора** функціонування людини та людей у середовищі існування – соціумі; **феномен людської культури** у свідомості суб'єкта незалежно від часу та простору: код життя, духовний і культурний код нації; **джерело образів інформації**; самодостатня монолітна **структура**, створена процесом мислення у людських суб'єктивних свідомості; динамічне та схильне до принципів розвитку **явище об'єктивного світу**; **засіб та інструмент** наукового вивчення та пізнання, що відображають розумові та психофізіологічні процеси функціонування мозку, що відбуваються у свідомості людини у суб'єкт-суб'єктних відносинах для аутентичної передачі інформації; **пізнання** комунікативних процесів у різних часових та просторових координатах: **знак** та **система**: знакова, семіотична, система фігур, семіотика; **парадигматика**, **норма**, **креативний процес** та **схема**, що виконують **семіологічну, експресивну, комунікативну, соціальну та репрезентативну функції** для забезпечення комунікації та існування людей у соціумі.

Перспективою подальших досліджень ми вважаємо необхідність провести ІКА та систематизацію змісту поняття «мова» за структурою ТФЗП в наступні періоди мовознавства.

Література:

- Солдатова Л.П. Поняття «дискурс»: проблеми визначення. Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. Випуск 46, ч. 4. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. С. 32–40.
- Кодухов В.И. Общее языкознание. Москва, 1979. 197 с.
- Ельмслєв Л. Язык и речь / Звегинцев В.А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. М., 1960. С. 55–66. URL: https://www.ircl.msu.ru/ircl_projects/library/file.php/dd3afd82571bed2e95d9ba290e2ada7f.pdf?load=true (дата звернення 30.05.2021)
- Ельмслєв Л. Прологомены к теории языка. Изучение языка и теория языка. *Новое в лингвистике*. Вып. 1. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1960. URL: <https://classes.ru/grammar/148.new-in-linguistics-1/source/worddocuments/110.htm> (дата звернення 30.05.2021)
- Ельмслєв Л. Прологомены к теории языка. Язык и неязык. *Новое в лингвистике*. Вып. 1. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1960. URL: <https://classes.ru/grammar/148.new-in-linguistics-1/source/worddocuments/21.htm> (дата звернення 30.05.2021)
- Ельмслєв Л. Знаки и фигуры. *Новое в лингвистике*. Вып. 1. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1960. URL: <https://classes.ru/grammar/148.new-in-linguistics-1/source/worddocuments/121.htm> (дата звернення 30.05.2021)
- Ельмслєв Л. Понятие управления (извлечение) / Звегинцев В.А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. Москва, 1960, С. 47–49. URL: https://www.ircl.msu.ru/ircl_projects/library/file.php/dd3afd82571bed2e95d9ba290e2ada7f.pdf?load=true (дата звернення 30.05.2021)
- Ельмслєв Л. Метод структурного анализа в лингвистике / Звегинцев В.А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. Москва : Учгедгиз, 1960, С. 49–56. URL: https://www.ircl.msu.ru/ircl_projects/library/file.php/dd3afd82571bed2e95d9ba290e2ada7f.pdf?load=true (дата звернення 30.05.2021)

Soldatova L. The essence of the concept “language” in Louis Trolle Hjelmslev’s researches

Summary. The article considers the problems of linguistic terminology.

The object of the study is the essence of the concept “language” in Louis Trolle Hjelmslev’s scientific works.

This Danish linguist was one of the founders of the Linguistic Circle of Copenhagen and glossematics.

He has paid much attention to the concept of “language” from different points of view and positions.

He revealed the diversity and ambiguity of this scientific concept, but limited himself to highlighting partial and sometimes abstract features, without delineating clear boundaries and defining the functional essence of the concept “language”.

He showed the meaning and peculiarities, but he did not synthesize his unambiguous general definition, which could reflect the complexity and necessity of the concept.

In the article researches of his scientific works were carried out with the aim of finding and systematization of his personal understanding of the essence of the concept “language” by significant and core meanings (essential groups) of the content of the concept.

The explanatory formula of notion content was used for the research. The main elements of the characteristic structure were determined according to the essential features.

Informationally-correlation analysis of the essence of the concept “language” was realized on the base of the created explanatory formula of notion content and identified elements of the characteristic structure.

This was done with the aim to identify the presence or lack of the information correlation according to the essence for determination of meanings.

According to the results of the analysis of L. Hjelmslev’s scientific works by explanatory formula of notion content were identified, distinguished and formed 12 core meanings.

As a result, a generalized and unambiguous definition of the concept “language” in the personal understanding of Louis Trolle Hjelmslev was synthesized.

Key words: concept, language, explanatory formula of notion content, informationally-correlation analysis.